

Dekalog w karaimskich modlitewnikach i rękopisach

MAGDALENA EBO-ŻUREK

 0000-0003-2858-2236

Uniwersytet Jagielloński

The Decalogue in Karaim Prayer Books and Manuscripts

SUMMARY: One of the foundations of the Karaim religion is the Decalogue. In Karaim language, the Decalogue is called *On Sioźliari* or *On Sioźliari Tieńriniń*, which translates literally to ‘Ten Words’ and ‘Ten Words of God’, respectively. The Decalogue is recorded in two biblical books: the Book of Exodus (20: 1–17) and the Book of Deuteronomy (5: 6–21). This article focuses on the text from the Book of Exodus, and the text of the Karaim Decalogue available in prayer books such as *Koltchar*, *Karaj Diríliliarniń Jalbarmach Jergialiari*, and *Karaj Koltchalary* is compared with excerpts from the Book of Exodus (20: 1–17) from the following manuscripts: ADub.III.73, JSul.III.01, BSMS 288, and F305-01 (18th–19th centuries) and from the Eupatorian print of the Karaim Bible from 1841.

KEYWORDS: Karaims, Decalogue, *On Sioźliari Tieńriniń*, Book of Exodus, Karaim language, Bible translation

1. Słowo wstępne

Jedną z podstaw religii karaimejskiej stanowi Dekalog (Zajączkowski 2003: 7). Religia karaimejska jest oparta jedynie na pisemnym nauczaniu Mojżeszowym, w odróżnieniu od podejścia Żydów rabbanitów, którzy do pisanego prawa dodali tradycję ustną Talmud (Klimova 2017: 199). Według religii karaimejskiej Pismo Święte jest jedynym koniecznym narzędziem, które może zapewnić zbawienie. Każdy wierzący powinien studiować je w oryginale, tak, aby nie ulegać możliwym pomyłkom, które mogą mieć swoje źródło w tłumaczeniu (Szyszman 2005: 25). Z czasem większość Karaimów utraciła zdolność czytania w języku hebrajskim. Proces ten rozpoczął się prawdopodobnie w latach 20. i 30. XX wieku (Németh, Sulimowicz-Keruth 2023: 555–556). Oczywiście na przestrzeni stuleci powstały przekłady Biblii oraz innych tekstów natury religijnej na język karaimejski. Znany duchowny karaimejski i orientalista Seraja Szapszał oraz kazachski turkolog Kenesbaj Musaev byli zdania, że pierwsze tłumaczenia Biblii na karaimejski sięgają XI wieku, ale ta teoria nie została udowodniona (Németh, Sulimowicz-Keruth 2023: 556). Współcześnie wydanych, dostępnych przekładów Biblii na karaimejski nie ma jednak prawie wcale, co zmusza Karaimów do korzystania z polskich, litewskich, czy też rosyjskich przekładów (Németh, Sulimowicz-Keruth 2023: 556). Czytając i analizując teksty w języku karaimejskim, należy pamiętać, że język ten jest używany wyłącznie w odmianach dialektalnych i nawet w języku religijnym nie obowiązywała żadna ponaddialektalna norma (Németh 2012: 54).

2. Określenie *Dekalog* w języku karaimejskim

Po karaimejsku Dekalog jest nazywany *On Sioźliari* (Musaev 1964: 125) lub *On Sioźliari Tieńriniń* (Zajączkowski 2003: 7), w dosłownym tłumaczeniu kolejno ‘Dziesięć Słów’ i ‘Dziesięć Słów Boga’. Struktura morfologiczna tych określeń jest następująca:

1.	<i>on</i>	<i>sioź-liar-i</i>	
	dziesięć	słowo-PL-POSS.3.SG	
2.	<i>on</i>	<i>sioź-liar-i</i>	<i>Tieńri-niń</i>
	dziesięć	słowo-PL-POSS.3.SG	Bóg-GEN

Warto zauważyć, że użycie rzeczownika w formie liczby mnogiej po liczebniku większym niż ‘jeden’ jest rzadkim zjawiskiem w językach tureckich (Kowalski 1936: 2; Johanson 2021: 51), ale jak pisze Kowalski (1936: 2, 16) czy Musaev (1964: 125) występuje ono często w karaimskim. Musaev (1964: 125) pisze wręcz, że posesywne formy pojedyncze występują w karaimskim rzadko i raczej w starszych tekstach. Olach (2010: 372, 378) analizując halickie teksty biblijne, potwierdza te obserwacje i pisze, że wystąpienie liczby mnogiej po liczebniku może być wynikiem wpływu hebrajskiego:

There is no plural agreement in Turkic; i.e. nouns modified by a numeral are in the singular. In the Karaim bible translations, plural agreement can be found in certain cases. [...] The analysis of the numeral system of the Halich Karaim bible translation illustrates that the use of numerals contains several features copied from the Hebrew Bible. Selected features of the Hebrew constructions are copied onto the Karaim morphology and syntax, as, for example, the plural agreement with the enumerated nouns in certain cases.

W dalszej części tekstu karaimskiego występuje podobny przykład:

3. *Aty kiun-lar iszla-giń, da kył-hyn bar isz-yj-ni.*
 sześć dzień-PL pracować-IMP.2.SG i robić-IMP.2.SG wszystkim praca-POSS.2.SG-ACC

Ciekawym jest, notabene, że zjawiska tego nie zaobserwował Németh (2011: 63) w wydanych przez niego XIX-wiecznych listach pisanych językiem potocznym Karaimów z Łucka:

As far as the category of number is concerned, we must point out that the plural is usually not used after cardinal numbers, as opposed to Kowalski's (1936: 16) or Berta's (1998: 306) observations. The only example of such a use is the expression *dert poł imperialar* ‘four half-imperials’ (5: 2–3). The plural suffix in this case calques Polish syntax, where agreement in number is obligatory in such cases, cf. Pol. *cztery półimperiały* (in Russian and Ukrainian the genitive singular is used in this place).

3. Karaimskie wersje Dekalogu ogłoszone drukiem

Dekalog został zapisany w dwóch księgach biblijnych: w Księdze Wyjścia (20: 1–17) oraz w Księdze Powtórzonego Prawa (5: 6–21), a niniejszy artykuł skupia się na tekście z Księgi Wyjścia. Zajączkowski (2003: 7–8) w swym popularnym *Zarysie religii karaimskiej* podaje następujące tłumaczenie karaimskiego dekalogu na język polski:

1. Jam jest Pan Bóg twój, którym cię wywiódł z ziemi egipskiej, z domu niewoli.
2. Nie będziesz miał bogów cudzych przede mną. Nie uczynisz sobie figury ciosanej ani żadnego podobieństwa, które jest na niebie w górze i które na ziemi nisko, ani z tych rzeczy, które są w wodach pod ziemią. Nie będziesz się im kłaniał, ani służył, ja jestem Pan Bóg twój mocny, zapalczywy, nawiedzający nieprawość ojców nad synami do trzeciego i do czwartego pokolenia tych, którzy mnie nienawidzą, i czyniący miłosierdzie na tysiące tych, którzy mię miłują i strzegą przykazania mego.
3. Nie będziesz wzywał imienia Pana Boga twego nadaremno, bo Pan nie będzie miał za niewinnego tego, który by wzywał imię Pana Boga swego nadaremno.
4. Pamiętaj, abyś dzień sobotni święcił. Sześć dni robić będziesz i będziesz czynił wszystkie dzieła twoje. Ale dnia siódmego Odpocznienie Pana Boga twójego jest: nie będziesz czynił żadnej roboty weń, ty i syn twój, i córka twoja, i sługa twój, i służebnica twoja, bydłę twoje i gość, który jest między bramami twymi. Przez sześć dni bowiem czynił Pan niebo i ziemię, i wszystko, co w nich jest, i odpoczął dnia siódmego, i przeto błogosławił Pan dniowi sobotniemu i poświęcił go.
5. Czcij ojca twego i matkę swoją, abyś był długowieczny na ziemi, którą Pan Bóg daje Tobie.
6. Nie zabijaj.
7. Nie cudzołóż.
8. Nie kradnij.
9. Nie mów przeciw bliźniemu twemu świadectwa fałszywego.
10. Nie będziesz pożądał domu bliźniego twego, ani będziesz pragnął żony jego, ni sługi, ni służebnicy, ni wołu, ni osła, ani żadnej rzeczy, która jego jest.

Zajączkowski (2003) nie podaje wersji karaïmskiej, ale odsyła czytelnika do modlitewników, bowiem tekst karaïmskiego Dekalogu dostępny jest, między innymi, w modlitewnikach *Koltchatar* (Firkowicz 1935), *Karaj Diñli-liarniñ Jalbarmach Jergialiari* (Firkovičius 1998), oraz *Karaj Koltchalary* (Firkovičius 1993).¹

Firkowicz (1935: 18–21) w *Koltchatar* podaje następującą wersję karaïmską oraz jej tłumaczenie na język polski:

On Sioźlary Tienriniñ

1. Burunhu. Mieñmiñ Adonaj Tienrij sieniñ, ki czyhardym sieni jeriñdiañ Micriniñ, kułlar üwiuñdiañ.
2. Ekiñczy. Bołmasyn saja öźgia tienrilar, kybłalarym alnyna. Kyłmahyn öziuja jonma abach da hiecz tiursiuñ nieki kioklardia johartyn da nieki jerdia aszahartyn, da nieki suwłarda aszahartyn jergia. Basz urmahyn ałarha da kułłuch et'miagiñ ałarha, ki mieñ Adonaj Tienrij sieniñ, kiuniu-lawczu Tienri, sahynuwczu giuniachiñ atałarnyn ułanłar üștiunia ücz da diort' dorlar üștiunia duszmanłaryma. Wale kyłuwczumyn szewahat miñ dorlarha siuwuwczularimia da sakławczularha saruwlarymny.
3. Uczuñczu. Sahynmahyn adyn Adonaj Tienrijniñ jałhanha, ki bosz koj-mastyr Adonaj, kimki sahynsa adyn Anyn boszcha.
4. Diortiuñczu. Sahynma sahynhyn oł szabbat kiuñniu ajrychsy et'mia any. Alty kiuñlar iszłagiñ, da kyłhyn bar iszyjni. Da oł jediñczy kiuñ szabbat Adonaj Tienryja; kyłmahyn hiecz isz nie sieñ, nie uwłuj, nie kyzyj, nie kułuj, nie karawaszyj, nie tuwaryj, nie haribij ki kabachłaryjda. Ki alty kiuñlardia jaratty Tienri oł kioklarni da oł jerni, oł tieñgiźni da baryn nieki ałarda, da tynczałdy oł jediñczy kiuñdia; anyn üczuñ ałhyszłady Tienri oł szabbat kiuñniu da ajrychsy etti any.

1 Poszczególne wersje karaïmskiego Dekalogu przedstawiam poniżej w zmienionej ortografii. Warto zauważyć, że język karaïmski nigdy nie miał ustandaryzowanej ortografii. Dziś język karaïmski jest zapisywany piśmem łacińskim według dwóch różnych standardów ortograficznych: jeden z nich jest oparty na polskiej drugi zaś na litewskiej grafii, przy czym różni autorzy na różne sposoby adoptują wyżej wymienione dwa systemy ortograficzne (Németh 2012: 66–67).

5. Bieszyńczy. Syłahyn atejny da anejny, anyn üczuñ uzaryrlar kiuñlarij oł jer üštiunia, ki Adonaj Tienrij bieriadir saja.
6. Ałtynczy. Karachłamahyn.
7. Jedińczy. Azmahyn.
8. Siegizińczy. Urłamahyn.
9. Tohuzunczu. Tanychłych etmiagiñ dostuj üczuñ, jalhan tanychłych.
10. Onunczu. Sukłanmahyn üwiuñ dostujnun; sukłanmahyn katynyn dostujnun, nie kułun, nie karawaszyn, nie ögiuziuñ, nie eszagiñ, da baryn nieki dostujnun.

Tłumaczenie na język polski:

Dziesięcioro Bożych Przykazań

1. Pierwsze. Jam jest Pan Bóg twój, którym cię wywiódł z ziemi Egipskiej, z domu niewoli.
2. Drugie. Nie będziesz miał bogów innych przede mną. Nie uczyni sobie bożyka ciosanego, ani żadnego podobieństwa rzeczy tych, które są na niebie u góry i które są na ziemi w dole i które są w wodach pod ziemią. Nie będziesz się im kłaniał, ani im będziesz służył, bom Ja Pan Bóg twój zawistny w miłości, nawiedzający nieprawości ojców nad syny w trzecim i w czwartym pokoleniu tych, którzy mię nienawidzą. A czyniący miłosierdzie nad tysiącami pokoleń tych, którzy mię miłują i strzegą przykazań moich.
3. Trzecie. Nie wymieniaj imienia Pana Boga twego nadaremno; bo się Bóg mścić będzie and tym, który imię Jego nadaremno wymienia.
4. Czwarte. Pamiętaj, abyś dzień sobotni święcił. Sześć dni robić będziesz i wykonasz wszystką robotę twoją. Ale dnia siódmego odpocznienie Pana Boga twego; nie będziesz czynił żadnej roboty ani ty, ani syn twój, ani córka twoja, ani sługa twój, ani służebnica twoja, ani bydłę twoje ani gość twój, który jest w bramach twoich. Bo przez sześć dni stworzył Bóg niebo i ziemię, morze i cokolwiek w nich jest, i odpoczął dnia siódmego, przetoż błogosławił Bóg dzień sobotni i poświęcił go.
5. Piąte. Czcij ojca twego i matkę twoją, aby przedłużone były dni twoje na ziemi, którą Pan Bóg daje tobie.
6. Szóste. Nie zabijaj.

7. Siódme. Nie cudzołóz.
8. Ósme. Nie kradnij.
9. Dziewiąte. Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu twemu.
10. Dziesiąte. Nie pożądaĳ domu bliźniego twego; nie pożądaĳ żony bliźniego twego, ani sługi jego, ani służebnicy jego, ani wołu jego, ani osła jego, ani żadnej rzeczy bliźniego twego.

Firkovičius (1998: 118–119) podaje w *Karaj Dińlilarniń Jalbarmach Jergialiari* następującą karaïmską wersję:

On Sioźliari Tieńriniń

1. Burunhu. Mieńmiń Kiučliu Tieńrij sieniń; ki čyhardym sieni jerińdiań Micriniń kullar üviuńdiań.
2. Ękińči. Bolmasyn saja óźgia Tieńriliar, kyblalarym alnyna. Kylmahyn öziuja jonma abach da hieč tiursiuń, nie ki kiokliardia johartyn, da nie ki jerdia ašahartyn, da nie ki suvlarda ašahartyn jergia. Bašurmahyn alarha da kulluch étmiagiń alarha, ki Mień Kiučliu Tieńrij sieniń, kiuniuliavču Tieńri, sahnucvzu giuniachiń atalarnyn ulanlar üštiunia, uč da diort' dorlar üštiunia dušmanlaryma. Ančech kyluvčumyn ševahat miń dorlarha; siuviuvčiuliarimia da saklavčularha saruvlarymny.
3. Üčiuńčiu. Sahynmahyn adyn Kiučliu Tieńrijniń jalhanha, ki boš kojmas-tyr Tieńri, kim ki sahyńsa adyn Anyn muftcha.
4. Diortiuńčiu. Sahynma sahnynyn ol šabbat kiunniu, aziz tutma any. Alty kiunliar išliagiń; da kylhyn bar išijni. Da ol jedińči kiun, šabbat Kiučliu Tieńrija; kylmahyn hieč iš sień, nie uvluj, nie kzyj, nie kuluj, nie kara-vašyĳ, nie tuvaryĳ, da haribij ki kabachlaryĳda. Ki alty kiunliardia jarat-ty Tieńri ol kiokliarni da ol jerni, ol tieńgiźni da baryn nie ki alarda, da tynčaldy ol jedińči kiunďia; anyn učiuń alhyšlady Tieńri ol šabbat kiun-niu da aziz étti any.
5. Biešińči. Syĳlahyn atejny da anejny, anyn učiuń uzaryrlar kiunliariĳ ol jer üštiunia, ki Kiučliu Tieńrij bieriadir saja.
6. Alťynczy. Karachlamahyn.
7. Jedińczy. Azmahyn.
8. Siegizińczy. Urlamahyn.
9. Tohuzunczu. Tanychlych étmiagiń dostuj učiuń, jalhan tanychlych.

10. Onunču. Suklanmahyn üviuñ dostujnun; suklanmahyn katynyn dostujnun, da kulun da karavašyn da ögiuziuñ da ešiagiñ, da baryn nie ki dostujnun.

Wersja Dekalogu z *Karaj Koltchalary* (Firkovičius 1993: 5–6) w redakcji tegoż samego autora jest identyczna z powyższą (1998: 118–119).

Katechizmowa numeracja przykazań jest umowna i opiera się na przyjętej konwencji. Na podstawie układu przykazań w przytoczonych modlitewnikach możemy założyć, że karaïmski sposób wyliczania przykazań odpowiada podziałowi palestyńskiemu (Łach 1952: 308). Różnice leksykalne występujące pomiędzy polskimi przekładami przykazań mogą wskazywać na ich różne źródła, a czasem mogą być wynikiem *licentiae poeticae* tłumacza. Na przykład Zajączkowski (2003: 8) podaje *ja jestem Pan Bóg twój mocny, zapalczywy, nawiedzający nieprawość ojców*, podczas gdy Firkowicz (1935: 19) tłumaczy ten fragment słowami *bom Ja Pan Bóg twój zawistny w miłości, nawiedzający nieprawości ojców* (zob. przykazanie drugie)². W przykazaniu trzecim u Szymona Firkowicza (1935: 19) wyrażenie karaïmskie *ki bosz kojmastyr Adonaj* jest przetłumaczone jako ‘bo się Bóg mścić będzie’, podczas gdy bliższe karaïmskiej wersji jest to podane przez Zajączkowskiego (2003: 8), tj. *bo Pan nie będzie miał za niewinnego*³. Bardzo ciekawym zjawiskiem jest tłumaczenie *Adonaj Tienrij* w wersji polskiej jako ‘Pan Bóg’, wyrażenie to w języku polskim kojarzy się bowiem z katolickim tekstem modlitwy.

Powyższe przekłady karaïmskie również wykazują drobne różnice leksykalne (Firkowicz 1935 *versus* Firkovičius 1993, 1998). Są one jednak tak naprawdę bardzo homogeniczne i różni je głównie imię boskie *Kiučliu Tieñri* (Firkovičius 1993 & 1998), dosłownie ‘Potężny Bóg’ (KRPS 355), *versus Adonaj Tienri* (Firkowicz 1935).

-
- 2 Fragment *mieñ Adonaj Tienrij sieniñ, kiuniulawczu Tienri* znaczy dosłownie ‘Ja Pan, Bóg twój, zazdrosny Bóg’ (zob. KRPS 46, 353). Kar. *Adonaj* pochodzi z heb. אָדוֹן *ādōn* ‘1. władca, pan; 2. Bóg’, a dokładniej z formy posesywnej אֲדוֹנָי *ādōnāj* ‘mój Bóg’ używanej jako wołacz w formie grzesnościowej (Koehler, Baumgartner, Stamm 2013: 13–14) i jest używane jako określenie boga.
- 3 Zob. karT. *boš koj-* ‘pobłagać’ (KRPS 133).

4. Karaimskie wersje Dekalogu zachowane w rękopisach i starych drukach

4.1. Rękopis ADub.III.73

Tekst najstarszego znanego nam zachodniokaraimskiego przekładu Tory zawiera następującą wersję omawianego fragmentu z Księgi Wyjścia (Németh 2021: 360, 362; rkp. ADub.III.73)⁴:

[1] (וידבר) Da sözledi Tenri oşol bar ol sözlerni oşpularny ajtadoyaç.
 [2] (אנכי) Mendir men Adonaj Tenri senin ki çyyardym seni jerindan Micrinin qullar erkinden. [3] (לא) Bolmasyn saja özge tenriler benim qajjamlygym alnyna. [4] (לא) Qylmayyn özüja jonma abaq heç sufat byla ne ki körsej köklerde joyartyn da ne ki jerde aşayartyn da ne ki suvlar da aşayaraq jerge. [5] (לא) Başurmayyn alaryja da qulluq etmegin alaryja ki menmen Adonaj Tenrij künülevçü Tenri sayynuvçu günehin atalar-nyn jaman ulanlar üstüne üçünçü doryadejin da dörtünçü doryadejin duşmanlaryma. [6] (ועשה) Da qyluvçudur men şavayat min dorlaryja süvüvçülerga oğuma toramny da saqlavçularja micvalarymny. [7] (לא) Antetmegin şeminden Adonaj Tenrijnin jaljanyja ki könü etmesti Adonaj anyda kim ki antetse şemindan anyn muftqada. [8] (זכור) Sayynyn oşol şabat künnü azizlikfa tutma any. [9] (ששת) Alty künlerda işlegin da qylgyn bar işijni. [10] (יום) Da ol jedinçi kün şabatty mahtavuna Adonaj Tenrijnin qylmayyn heç iş sen da uvluj da qyzyj quluj da qaravaşyj da tuvaryj da çaripijde ki şaharlaryjda. [11] (כי) Ki alty künlernin içinda jaratty Adonaj oşol ol köklerni da oşol ol jerni oşol ol tengizni da oşol barça ne ki alarda da tynç etti ol jedinçi künde anyn üçün alyşlady Adonaj oşol ol şabat künnü da aziz etti an. [12] (כבוד) Syjlayyn oşol atajny da oşol anajny anyn üçün uzaryrlar künlerij ol jer üstüne ki Adonaj Tenrij

4 Wersje Dekalogu wzięte z edycji krytycznych rękopisów karaimskich przytaczane są tu w transkrypcji przyjętej przez autorów lub redaktorów cytowanych prac. W wielu rękopisach karaimskich początek każdego wersetu jest zaznaczony pierwszym słowem oryginału hebrajskiego (tzw. *incipit*) i są zwykle pomijane w tłumaczeniach (Németh 2021: 40). Rękopisy te charakteryzują się również tym, że nie stosowano w nich znaków interpunkcyjnych. W nawiasach kwadratowych podane są numery wersetów rozdziału 20 Księgi Wyjścia.

beredi saja. [13] (לֹא תִרְעַח) Qaraqçylyq etmegin. [14] (לֹא תִנְאֵף) Ni'uflyuq etmegin. [15] (לֹא תִגְנוֹב) Urlamayyn. [16] (לֹא תִעַנֶה) Tanyqlyq çyqmayyn dostuj üçünde bolma jalğan tanyq. [17] (לֹא) Suqlanmayyn üvüne dostujnun suqlanmayyn qatynyna dostujnun da quluna anyn da qaravaşyna da ögüzüne da eşegine da barysynada ne ki dostujnun.

Tłumaczenie na język polski⁵:

[1] I mówił Pan wszystkie te słowa, mówiąc. [2] ‘Jam jest Pan, Bóg twój, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej, z mocy niewoli. [3] Nie będziesz miał innych bogów przed Moją Wiecznością. [4] Nie uczynisz sobie ciosanego bożka ani żadnego wizerunku, które są na niebie u góry i które są na ziemi w dole i które są w wodach pod ziemią. [5] Nie będziesz się im kłaniał, ani im będziesz służył, bo Ja jestem Pan, Bóg twój, który jest zazdrosny, pamiętający grzechy ojców nad złymi synami do trzeciego i czwartego pokolenia moich wrogów. [6] A czyniący miłosierdzie nad tysiącami pokoleń tych, którzy kochają czytać Moje Prawo i zachowują moje przykazania. [7] Nie składaj przysięgi na imię Pana twojego Boga nadaremno, bo nie usprawiedliwi Pan tym, którzy na imię Jego nadaremno przysięgną. [8] Pamiętaj, abyś dzień sobotni święcił. [9] Sześć dni będziesz pracować i robić wszystką twoją pracę. [10] Niech dzień siódmy będzie na chwałę Pana twego Boga, nie będziesz wykonywał żadnej pracy ani ty, ani twój syn, ani twoja córka, ani twój sługa, ani twoja służąca, ani bydłę twoje, ani gość twój, który jest w twoich miastach. [11] Bo przez sześć dni stworzył Pan niebo i ziemię, morze i cokolwiek w nich jest, i odpoczął dnia siódmego, dlatego pobłogosławił Pan dzień sobotni i uczynił go świętym. [12] Czcij ojca twego i matkę twoją, aby przedłużone były dni twoje na ziemi, którą Pan twój Bóg dał tobie. [13] Nie zabijaj. [14] Nie cudzołóż. [15] Nie kradnij. [16] Nie mów fałszywego świadectwa przeciw przyjacielowi twemu. [17] Nie pożądaj domu przyjaciela twego,

5 Przytaczam robocze tłumaczenie na język polski, aby było łatwiej porównać tłumaczenia. Hebrajskie wyrazy nie są tłumaczone. Tłumaczenia fragmentów rękopisów na język polski są roboczo przygotowane przez autora niniejszego artykułu.

nie pożądam żony przyjaciela twego, ani sługi jego, ani służącej jego, ani wołu jego, ani osła jego, ani żadnej rzeczy twego przyjaciela.⁷

4.2. Rękopis JSul.III.01

Dla porównania przytoczmy poniżej tekst z manuskryptu JSul.III.01, tłumaczenia na dialekt południowo-zachodnio-karaïmski. Tekst ten zawiera wiele archaicznych form (Németh, Sulimowicz-Keruth 2023: 566) i jest kopią wykonaną przez Jeznę Josefa Mordkowicza w Haliczu w drugiej połowie XIX wieku (Németh, Sulimowicz-Keruth 2023: 574).

[1] (וידבר) Da sözledi Tenri osol bar ol on sözlerni ol uspalarny ajtadoyac.
 [2] (אנכי) Mendir men H Tenrin senin ki cyyardym seni jerinden Micri-
 nin qulluq erkinden. [3] (לא) Bolmasyn sana ezge tenriler benim qajjam-
 lyğym alnynda. [4] (לא) Qylmayyn özüne jonma abaq hec tirsin byla ne ki
 köklerde joyartyn da ne ki jerde asyartynda ne ki suvlarda asayaraq jerden.
 [5] (לא) Basurmayyn alary a ni qulluq etmegin aalry ki mendir men H
 Tenrin senin kinilevcü Tenri sayynuvcu ginehin atalarnyn jaman ulanlar
 istine icinci dor istine da dertinci dor istine hor etivcilerge uşuma toram-
 ny. [6] (ועושה) Vale qyluv cudur men savayat minde dorlary a sivicilerge
 uşuma toramny da saqlavculary a micvalarymny. [7] (לא) Ant etmegin
 osol şeminden H Tenrinnin jalany a ni bos qojmasty H osol kimgede ki
 ant etse şeminden anyn muftqa. [8] (זכור) Sayynyn osol ol şabat künnü
 azizlikte tutma any. [9] (ששת) Alty künlerde islegin da qylğyn bar isinni.
 [10] (יום) Vale ol jedinci kün şabatty H-ya Tenrine qylmayyn hec is sen da
 uvlun da qyzyn qulun da qaravasy da tuvary da garibin ki saharlarynda.
 [11] (כי) Ki alty künlerde jaratty H osol ol köklerni da osol ol jerni osol ol
 tengizni da osol barca neni ki alarda da qaldy ol jedinci künde anyn üçün
 alyyslady H osol ol şabat künni da aziz etti any. [12] (כבוד) Syjlayyn osol
 atanny da osol ananny anyn üçün uzaryajlar künlerin senin ol jer istine ki
 H Tenrin senin beredi sana. [13] (לא) Qaraqcylyq etmegin. [14] (לא) Ani
 ni'uflyuq etmegin. [15] (לא) Ani urlamayyn. [16] (לא) Tanyqlyq cyqmayyn
 dostunda bolma jalyan tanyq. [17] (לא) Suqlanmayyn evine dostunnun
 suqlanmayy qatynyna dostunnun da quluna anyn da qaravasy a ni da
 egizine da esegine da baarca nege ki dostuna.

Tłumaczenie na język polski:

[1] I mówił Pan wszystkie te dziesięć słów, mówiąc. [2] ‘Jam jest Pan, Bóg twój, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej, z mocy niewoli. [3] Nie będziesz miał innych bogów przed Moją Wiecznością. [4] Nie uczynisz sobie ciosanego bożka ani żadnego wizerunku, które są na niebie u góry i które są na ziemi w dole i które są w wodach pod ziemią. [5] Nie będziesz się im kłaniał, ani im będziesz służył, bo Ja jestem Pan, Bóg twój, który jest zazdrosny, pamiętający grzechy ojców nad złymi synami do trzeciego w czwartego pokolenia tych, którzy odrzucają Moje Prawo. [6] A czyniący miłosierdzie nad tysiącami pokoleń tych, którzy kochają czytać moje prawo i zachowują moje przykazania. [7] Nie składaj przysięgi na imię Pana twój Boga nadaremno, bo nie będzie miał Pan za niewinnych tych, którzy na imię Jego nadaremno przysięgną. [8] Pamiętaj, abyś dzień sobotni święcił. [9] Sześć dni będziesz pracować i robić wszystką swoją pracę. [10] Niech dzień siódmy będzie na chwałę Pana twego Boga, nie będziesz wykonywał żadnej pracy ani ty, ani twój syn, ani twoja córka, ani twój sługa, ani twoja służąca, ani bydło twoje, ani gość twój, który jest w twoich miastach. [11] Bo przez sześć dni stworzył Pan niebo i ziemię, morze i cokolwiek w nich jest, i odpoczął dnia siódmego, dlatego pobłogosławił Pan dzień sobotni i uczynił go świętym. [12] Czuj ojca twego i matkę swoją, aby przedłużone były dni twoje na ziemi, którą Pan twój Bóg dał tobie. [13] Nie zabijaj. [14] Ani nie cudzołóż. [15] Ani nie kradnij. [16] Nie mów fałszywego świadectwa przeciw przyjacielowi twemu. [17] Nie pożądaj domu przyjaciela twego, nie pożądaj żony przyjaciela twego, ani sługi jego, ani służącej jego, ani wołu jego, ani osła jego, ani żadnej rzeczy twego przyjaciela.’

Intrygująca jest obecność liczebnika ‘dziesięć’ w pierwszym wersecie. Jest to jedyny tekst (z przytoczonych w niniejszym artykule), który podaje liczbę słów, czyli przykazań, a istotnym jest zaznaczyć, że oryginalny tekst hebrajski nie podaje liczebnika, zob.: heb. כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה *kāl-hadbārīm hā’ēlleh* ‘wszystkie te słowa.’

4.3. Rękopis BSMS 288

Manuskrypt BSMS 288 zawierający przekład Biblii Hebrajskiej na dialekt krymskokaraïmski został skopiowany w XVIII wieku (Jankowski i in. 2019: I, 123–124) i zawiera następującą wersję:

[1] (וידבר) Da sözlädi Tãñri şol barça uşbu sözlärni demä. [2] (אנכי) Men-min H Tãñriñiz ki çığardim sizni yerindän Misirniñ evindän qullarniñ. [3] (לא) Bolmasın saña öngä tãñrilär Һazratım aldına. [4] (לא) Kılmağın özünä pesel da heç oğşaş ki köktä yogartın da ki yerdä aşağartın da ki suvlarda tibindän ol yerniñ. [5] (לא) Baş urmağın alarğa da qulluq etmäğın alarğa ki menmin H Tãñri künlävçi Tãñri sağınivçi günähin atalar-niñ oğlanlar üstünä üçünjilär üstünä da dördinjilär üstünä duşmanlar-ıma. [6] (ועשה) Da kılivçi şağavat binjlärgä sevivçilärimä da saqlovçilärgä miçvalarımni. [7] (לא) Ant etmäğın şol atın H Tãñriñniñ yalğanga ki boş qoymastır H şol kim ki ant etsä şol atın yalğanga. [8] (זכור) Sağingın şol şabat künni ayruksı etmä anı. [9] (ששת) Altı künlär işlägin da kılğın barça işiñni. [10] (ויים) Da ol yedinji kündä şabatdır H Tãñriñä kılmağın heç iş sen da oğlıñ da kızıñ qulun da qaravaşın da tuvarın da ğaribin ki şahärläriñdä. [11] (כי) Ki alti künlärdä yarattı H şol kökni da şol yerni şol deñizni da şol barça ki alarda da tınç boldu ol yedinji kündä anıñ uçun alğışladı H şol şabat künni da ayruksı etti anı. [12] (בבד) Siyläğın şol atañni da şol anañni anıñ uçun uzarğaylar künläriñ ol yer üstünä ki H Tãñriñ beräydir saña. [13] (לא) Qan tökmäğın. [14] (לא) No'eflik etmäğın. [15] (לא) Oğurluq etmäğın. [16] (לא) Tanıklıq bermäğın dostuñ uçun yalğan tanıklıq. [17] (לא) Suçlanmağın evin dostuñniñ suçlanmağın çatınin dostuñniñ da qulun da qaravaşın da ögüzün da eşäğın da barça ki dostuñniñ.

Tłumaczenie na język polski:

[1] I mówił Pan wszystkie te słowa, mówiąc. [2] 'Jam jest Pan, Bóg twój, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej, z domu niewoli. [3] Nie będziesz miał innych bogów przed Moją Wysokością. [4] Nie uczynisz sobie ciosanego bożka ani żadnego idola, które są na niebie u góry i które są na ziemi w dole i które są w wodach pod ziemią. [5] Nie będziesz się im kłaniał, ani im będziesz służył, bo Ja jestem Pan, Bóg twój, który jest zazdrosny,

pamiętający grzechy ojców nad synami do trzeciego i w czwartego pokolenia moich wrogów. [6] A czyniący miłosierdzie nad tysiącami pokoleń tych, którzy kochają czytać moje prawo i zachowują moje przykazania. [7] Nie składaj przysięgi na imię Pana twojego Boga nadaremno, bo nie będzie miał Pan za niewinnych tych, którzy na imię Jego nadaremno przysięgną. [8] Pamiętaj, abyś dzień sobotni święcił. [9] Sześć dni będziesz pracować i robić wszystką twoją pracę. [10] Niech dzień siódmy będzie na chwałę Pana twego Boga, nie będziesz wykonywał żadnej pracy ani ty, ani twój syn, ani twoja córka, ani twój sługa, ani twoja służąca, ani bydło twoje ani gość twój, który jest w miastach twoich. [11] Bo przez sześć dni stworzył Pan niebo i ziemię, morze i cokolwiek w nich jest, i odpoczął dnia siódmego, dlatego pobłogosławił Pan dzień sobotni i uczynił go świętym. [12] Czcij ojca twego i matkę twoją, aby przedłużone były dni twoje na ziemi, którą Pan twój Bóg dał tobie. [13] Nie przelewaj krwi. [14] Nie cudzołóż. [15] Nie kradnij. [16] Nie mów fałszywego świadectwa przeciw przyjacielowi twemu. [17] Nie pożądaj domu przyjaciela twego, nie pożądaj żony przyjaciela twego, ani sługi jego, ani służącej jego, ani wołu jego, ani osła jego, ani żadnej rzeczy twego przyjaciela.'

W krymskokaraimskim druku wydanym w Eupatorii w 1841 roku (zob. np. Işik 2023: 19) tekst Dekalogu został zapisany następująco:

[1] (יודבר) Da sözlädi Täņri žümlä ol uşbu sözlärni demä. [2] (אנכי) Menmin YWY Täņriņ ki çyğardym seni jerindän Mysyrnyņ evindän qullarnyņ. [3] (לא) Bolmasyn saņa Ʒajry Täņrilär ħazratym aldyna. [4] (לא) Qylmayyn özünä pesel ojma surat da hiç u[h]šaš ki göktä joğartn da ki jerdä aşayartyn da ki suvlarda tibindän ol jerniņ. [5] (לא) Baş urmayyn alarƷa da qulluq etmägin alarƷa zira men YWY Täņriņ künlävči Täņrimin sağynyvçy Ʒunağyn atalarnyņ oğlanlar üstünä üçünžilär üstünä da dördünžilär üstünä duşmanlaryma. [6] (ועשה) Da qylyvçy şayavat binlärğä sevivčilärimä da saqlövçylarƷa mičvalarymny. [7] (לא) Ant etmägin adyndan YWY Täņriņiņiņ jalanya zira boş qojmastyr YWY kimni ki ant etsä adyndan jalanya. [8] (זכור) Sağynma sağynyyn ol şabat güninä ajruħsy edmäğä any. [9] (ששת) Alty günlär işlägin da qylyyn här işiņni. [10] (יום) Da ol jedin[ži] gün şabat günidir YWY Täņriņä qylmayyn hiç iş ne sen

ne qyzyŋ ne qulun ne qar[a]vašyŋ ne tuvaryŋ ne ɣaribin ki šähärlärin-dä. [11] (יְיָ) Zira alty günlärdä jaratty ʔWY ol gökni da ol jerni ol deŋizni da žümläni ki alarda da šabat idti ol jedinži gündä anyŋ uĉun alyyšlad-y ʔWY ol šabat günni da ajruħsy etti any. [12] (כבוד) Syjlaɣyn ataŋny da anaŋny anyŋ uĉun ki uzaryajlar günläriŋ ol jer üstünä ki ʔWY Täŋriŋ veräjdür saŋa. [13] (ל) Qan tökmägin. [14] (ל) Noeflik etmägin. [15] (ל) Oɣurlyq etmägin. [16] (ל) Šahadlyq idmägin dostyŋ uĉun jalɣan šahadlyq. [17] (ל) Suqlanmaɣyn ävin dostuŋnyŋ suqlanmaɣyn ģatynyn do-stuŋnyŋ ne qulun ne qar[a]vašyŋ ne ügüzin ne ešägin ne hiĉ bir šejin ki dostuŋnyŋ.

Tłumaczenie na język polski:

[1] I mówił Pan wszystkie te słowa, mówiąc. [2] ‘Jam jest Pan, Bóg twój, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej, z domu niewoli. [3] Nie będziesz miał innych bogów przed Moją Wysokością. [4] Nie uczynisz sobie ciosanego bożka ani żadnego idola, które są na niebie u góry i które są na ziemi w dole i które są w wodach pod ziemią. [5] Nie będziesz się im kłaniał, ani im będziesz służył, bo Ja jestem Pan, Bóg twój, który jest zazdrosny, pamiętający grzechy ojców nad synami do trzeciego i w czwartego pokolenia moich wrogów. [6] A czyniący miłosierdzie nad tysiącami pokoleń tych, którzy kochają czytać moje prawo i zachowują moje przykazania. [7] Nie składaj przysięgi na imię Pana twojego Boga nadaremno, bo nie będzie miał Pan za niewinnych tych, którzy na imię Jego nadaremno przysięgną. [8] Pamiętaj, abyś dzień sobotni święcił. [9] Sześć dni będziesz pracować i robić wszystką twoją pracę. [10] Niech dzień siódmy będzie na chwałę Pana twego Boga, nie będziesz wykonywał żadnej pracy ani ty, ani twój syn, ani twoja córka, ani twój sługa, ani twoja służąca, ani bydło twoje ani gość twój, który jest w miastach twoich. [11] Ponieważ przez sześć dni stworzył Pan niebo i ziemię, morze i cokolwiek w nich jest, i odpoczął dnia siódmego, dlatego pobłogosławił Pan dzień sobotni i uczynił go świętym. [12] Czcij ojca twego i matkę twoją, aby przedłużone były dni twoje na ziemi, którą Pan twój Bóg dał tobie. [13] Nie przelewaj krwi. [14] Nie cudzołóż. [15] Nie kradnij. [16] Nie mów fałszywego świadectwa przeciw przyjacielowi twemu. [17] Nie pożądam domu przyjaciela twego,

nie požądaj żony przyjaciela twego, ani sługi jego, ani służącej jego, ani wołu jego, ani osła jego, ani żadnej rzeczy twego przyjaciela.'

4.4. *Rękopis F305-01*

Najmłodsze znane tłumaczenie Tory na północno-karaimski jest kopią autorstwa Zevuluna Rojeckiego i pochodzi z drugiej połowy XIX wieku.

[1] Da soźładi Téńri bar ol soźłarni ošpularny ajtadoyoč. [2] Méń H Téńrij seniń ki čyğardym seni jerińdań Micrińiń qullar juvuńdań. [3] Bolmasyn saja oźğa feńriřar qyblalarym alnyna meńdań bašha. [4] Qylmağyn öžuja jonma abah da heč turšuń ki kokłarda joğartyn da ki jerda ašağartyn da ki suvlarda ašağarrağ jerga. [5] Bašurmağyn alarğa da qulluğ étmągiń alarğa ki meń H Téńrij seniń kuńulańču Téńri sağynuvču ğuńağiń ata-larnyn jaman išči ulanlar uštuńa üç dorlarğa dejin da dórč dorlarğa dejin ğorlavčularyma toramny. [6] Vale qyluvčumyn ševayat miń dorlarğa šuvučularińa toramny da saqlavčularğa saruvlarymny. [7] Ant étmągiń še-mińdań H Téńrijniń jalğańa ki boš qojmastyr H kim ki ant étša šemińdań anyn jalğańa. [8] Sağynğyn ol šabat kúńnu aziž tutma any. [9] Alty kúńlar ašyra qulluğ étkiń da qylğyn bar išijni. [10] Da ol jedińči kúń šabat H-ğa Téńrija qylmağyn heč iš seń da uvluj da qyzj da quluj da qaravašj da tuvarj da ğaripij ki qabağlaryjda. [11] Ki alty kúńlar ašyra jaratty H ol kóklarni da ol jerni ol teńgižni da baryn ne ki alarda da tynč aldy ol jedińči kúńda anyn üçuń alyğšlady H ol šabat kúńnu da aziž étti any. [12] Syjlağyn atejny da anejny anyn üçuń uzaręejlar kúńlarj ol jer uštuńa ki H Téńrij beřadir saja. [13] (לא תרצה) Qarağčylyğ étmągiń. [14] (לא תנאף) No'eflik étmągiń. [15] (לא תגנוב) Urlamağyn. [16] (לא תענה) Tanyğlyğ čyğmağyn dostujda jalğan tanyğlyğ. [17] (לא תחמד) Suqlanmağyn üvuń dostujnun suqlanmağyn qatynyn dostujnun da qulun da qaravašyn da öğüzuń da ešagiń da baryn ne ki bolsa dostuja.

Tłumaczenie na język polski:

[1] I mówił Pan wszystkie te słowa, mówiąc. [2] 'Jam jest Pan, Bóg twój, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej, z domu niewoli. [3] Nie będziesz

miał innych bogów przed Moim Obliczem. [4] Nie uczynisz sobie ciosanego bożka ani żadnego wizerunku, które są na niebie u góry i które są na ziemi w dole i które są w wodach pod ziemią. [5] Nie będziesz się im kłaniał, ani im będziesz służył, bo Ja jestem Pan, Bóg twój, który jest zazdrosny, pamiętający grzechy ojców nad złymi, pracującymi synami do trzeciego i czwartego pokolenia tych, którzy odrzucają Moje Prawo. [6] Ale czyniący miłosierdzie nad tysiącami pokoleń tych, którzy kochają czytać Moje Prawo i zachowują moje przykazania. [7] Nie składaj przysięgi na imię Pana twójego Boga nadaremno, bo nie będzie miał Pan za niewinnych tych, którzy na imię Jego nadaremno przysięgną. [8] Pamiętaj, abyś dzień sobotni święcił. [9] Pracuj sześć dni i wykonaj całą swoją pracę. [10] Niech dzień siódmy będzie na chwałę Pana twego Boga, nie będziesz wykonywał żadnej pracy ani ty, ani twój syn, ani twoja córka, ani twój sługa, ani twoja służąca, ani bydłę twoje, ani gość twój, który jest w drzwiach twoich. [11] Bo przez sześć dni stworzył Pan niebo i ziemię, morze i cokolwiek w nich jest, i odpoczął dnia siódmego, dlatego pobożosławił Pan dzień sobotni i uczynił go świętym. [12] Czczij ojca twego i matkę swoją, aby przedłużone były dni twoje na ziemi, którą Pan twój Bóg dał tobie. [13] Nie zabijaj. [14] Nie cudzołóż. [15] Nie kradnij. [16] Nie mów fałszywego świadectwa przeciw przyjacielowi twemu. [17] Nie pożądaj domu przyjaciela twego, nie pożądaj żony przyjaciela twego, ani sługi jego, ani służącej jego, ani wołu jego, ani osła jego, ani żadnej rzeczy twego przyjaciela.

Tabela 1. przedstawia tekst Dekalogu z powyższych źródeł.

Tabela 1. Wj 20: 1–17 w XVIII i XIX-wiecznych źródłach

Wj	ADub.III.73	JSul.III.01	BSMS 288	Tiriškan (18.41)	F305-01
1	Da sözlēdi Tenri ošol bar ol sözlerni ošpularny ajtadoyač.	Da sözlēdi Tenri osol bar ol on sözlerni ol uspularny ajtadoyač.	Da sözlēdi Täprij šol barča usbu sözlärni demä.	Da sözlēdi Täprij žümlä ol usbu sözlärni demä.	Da sözlēdi Tenri bar ol sözlärni ošpularny ajtadoyač.
2	Mendir men Adonaj Tenri senin ki čyyardym seni jerinden Micrinin qullar erkinden.	Mendir men H Tenrin senin ki cyyardym seni jerinden Micrinin qulluq erkinden.	Menmin H Täprijiz ki čügärdim sizni yerindän Misirnin evindän qullarınıj.	Menmin y wy Täprij ki čyyardym seni jerindän Mysyrnyj evindän qullamnyj.	Mēn H Tenrij šē-nin ki čyyardym šē-ni jerindän Micrinin qullar juvundän..
3	Bolmasyn saja özge tenrilər menim qaj-jamlyyyım alnynda.	Bolmasyn sana ezge tenrilər menim qaj-jamlyyyım alnynda.	Bolmasın saña öngä täprijlər häzratım aldına.	Bolmasyn saña yajry Täprijlər häzratym aldyna.	Bolmasyn saja özğa tēnriřar dyblalarym alnyna mēndän bařha.
4	Qylmayyn özüja jonma abaq heč sufat byla ne ki körsej. köklerd. joyartyn da ne ki jerdē ařayartyn da ne ki suvlarđa ařayaraq jerge	Qylmayyn özüne jonma abaq heč tirsın byla ne ki köklerde joyartyn da ne ki jerdē ařayartyn da ne ki suvlarđa ařayaraq jerdēn.	Kilmağın özünä pesel da heč ořsař ki köktä yoğartın da ki yerdä ařağartın da ki suvlar da tibindän ol yerniij.	Qylmayyn özüñä pesel (ojma surat'ı) da hič u[h]šařz ki göktä joyartın da ki jerdä ařayartyn da ki suvlarđa tibindän ol jerniij.	Qylmayyn özüja jonma abaq da heč turşun ki köklar-đa joyartyn da ki jerdä ařayartyn da ki suvlarđa ařayaraq jergä.
5	Başurmayyn alarya da qulluq etmeğın alarya ki menmen Adonaj Tenrij küñülevčü Tenri sayynuvču günəhin atalarnın jaman ulanlar üstün ne ücünčü doryadejin da dörtünčü doryadejin duřmanlaryma	Basurmayyn alarya ani qulluq etmeğın aalrya ki men-dir men H Tenrin senin kilevčü Tenri sayynuvču ginehin atalarnın jaman ulanlar istine icinci dor istine hor ne da dertinci dor istine hor etivcilerge uluğma toramny.	Baş urmağın alarğa da qulluq etmeğın alarğa ki menmin H Täprij küñlävčü Täprij sağınvčü günähin atalarnıj oğlanlar üstünä ücünjilär istünä da dördünjilär üstünä duřmanlarima.	Baş urmayyn alarya da qulluq etmeğın alarya zira men y wy Täprij küñlävči Täprijin sayynuvču yunahın atalarnıj oylanlar üstünä ücünjilär üstünä da dördünjilär üstünä duřmanlaryma.	Başurmayyn alarya da qulluq etmeğın alarya ki mēn H Tenrij šēnin küñlävčü Tenri sayynuvču günahın atalarnın jaman iřči ulanlar üstünä üc dorlarya dejin horlavčularyma toramny.

6	Da qylwücdur men şavayt min dorlarya şivüvcülerğa oğuma toramny da saqlavçularya micvalarymy	Vale qylwücdur men savayt minde dorlarya şivüvcülerge uhtoramny da saqlavçularya micvalarymy.	Da qylwücdü şavavat biñlärgä sevüvçilärimä da saqlavçularğa mitçvalarimni.	Da qylwücdü şavavat biñlärgä sevüvçilärimä da saqlavçularğa mitçvalarymy.	Vale qylwücdümen şavayt min dorlarya şivüvcülerima toramny da saqlavçularya saruvlarymy.
7	Antetmegin şeminden Adonaj Tenrijinin jalanyä ki könü etmesti Adonaj anyda kim ki antetise şemindän anyn muftqada	Ant etmegin osol şeminiden H Tenrinnin jalanyä ki bos qojmasty H osol kimgede ki ant etşe şeminden anyn muftqa.	Ant etmegin şol atin H Tärijinin jalanyä ki bos qojmasty H şol kim ki ant etşe şol atin jalanyä.	Ant etmegin adyndän Y WY Tärijinin jalanyä zira boş qojmasty Y WY könni ki ant etşe adyndän jalanyä.	Ant etmegin şemindän H Tenrijinin jalanyä ki bos qojmasty H kim ki ant etşe şemindän anyn jalanyä.
8	Saynyyn osol şabat künnü azizlikta tutma any	Saynyyn osol şabat künnü azizlikte tutma any.	Sağingün şol şabat künni ayruksı etmä añi.	Saynyma saynyyn ol şabat güninä ajruşy edmägä any.	Saynyyn ol şabat künnü aziz tutma any.
9	Alty künlärdä işlegin da qylıyn bar işijni	Alty künlärdä işlegin da qylıyn bar işimni.	Alti künlär işlägin da qilgin barça işijni.	Alty günlär işlägin da qylıyn här işijni.	Alty künlär aşyra qulluñ etkin da qylıyn bar işijni.
10	Da ol jedinci kün şabatty mañtavuna Adonaj Tenrijinin qylmayyn hec iş sen da uvluj da qyzıj quluj da qaravaşy da tuvaryj da yaripide ki şaharlaryda	Vale ol jedinci kün şabatty H-ya Tenrine qylmayyn hec iş sen da uvlun da qyzyn qulun da qaravaşyn da tuvaryn da garibin ki şaharlarynda.	Da ol yedinji kündä şabattür H Tärijnä kilmägin hec iş sen da oğlin da kızın qulun da qaravaşın da tuvarın da garibin ki şaharlarynda.	Da ol jediniñ jüj gün şabat günidir Y WY Tärijnä qylmayyn hec iş sen ne qyzyn ne qulun ne qar[av]avaşyn ne tuvaryn ne yaribin ki şaharlarynda.	Da ol jedinci küñ şabat H-ya Tenrija qylmayyn hec iş sen da uvluj da qyzıj da quluj da qaravaşy da tuvaryj da yaripin ki qabañlaryda.
11	Ki alty künlärdä jaratty Adonaj oşol ol kökleri da oşol ol jerni oşol ol tengizni da oşol barça ne ki alarda da tynç etti ol jedinci künde anyn ücün alyşlady Adonaj oşol ol şabat künnü da aziz etti an.	Ki alty künlärdä jaratty H osol ol kökleri da osol ol jerni oşol ol tengizni da osol barca neni ki alarda da qaldy ol jedinci künde anyn ücün alyşlady H osol ol şabat künni da aziz etti any.	Ki alti künlärdä yaratti H şol kökni da şol yerni şol deñizni da şol barça ki alarda da tinc boldu ol yedinji kündä añıñ uçun alğışladi H şol şabat künni da ayruksı etti ani.	Zira alty günlärnä jaratty Y WY ol gökni da ol jerni ol deñizni da şümläni ki alarda da şabat iditi ol jediniñ güninä anyñ uçun alyşlady Y WY ol şabat günni da ajruşy etti any.	Ki alty künlär aşyra jaratty H ol kökläri da ol jerni ol tengizni da baryn ne ki alarda da tynç aldy ol jedinci kündä anyn ücün alyşlady H ol şabat künnü da aziz etti any.

Tabela 1. Wj 20: 1–17 w XVIII i XIX-wiecznych źródłach – cd.

Wj	ADub.III.73	Jsul.III.01	B SMS 288	Tiriškan (1841)	F305-01
12	Syljayyn ošol atajny da ošol anajny anyn üčün uzaryjlar künlärin ol jer üstüne ki Adonaj Tenrij beredi saja	Syljayyn osol atanny da osol ananny anyn üčün uzaryjlar künlärin ol jer üstüne ki H Tenrin senin beredi sana.	Sylägin šol atajny da šol anajny anyn üčün uzaryjlar künlärin ol jer üstüne ki H Täprij beräydir saja.	Syljayyn atajny da anajny anyn üčün ki uzaryjlar gүнläriñ ol jer üstünä ki ywy Täprij veräydir saja.	Syljayyn atejny da anejny anyn üčün uzaryjlar künlärin ol jer üstünä ki H Tenrij berädir saja.
13	Qaraqçylq etmegin.	Qaraqçylq etmegin.	Qan tökmägin.	Qan tökmägin.	Qaraqçylq etmägin.
14	Ni'ufluq etmegin.	Ani ni'ufluq etmegin.	No'eflik etmägin.	Noeflik etmägin.	No'eflik etmägin.
15	Urlamayyn.	Ani urlamayyn.	Oğurluq etmägin.	Oğurluq etmägin.	Urlamayyn.
16	Tanyqlq çyqmayyn dostuj üčünde bolma jalyan tanyq.	Tanyqlq çyqmayyn dostunda bolma jalyan tanyq.	Taniklik bermägin dostuj üčün yalğan tanik.	Şahadlyq idmägin dostyñ üčün jalyan şahadlyq.	Tanyqlq çyqmayyn dostujda jalyan tanyqlq.
17	Suqlanmayyn evine dostunnu suqlanmayy qatynna dostunnu da qulnna anyn da qaravasynda baarca nege ki dostuna.	Suqlanmayyn evine dostunnu suqlanmayy qatynna dostunnu da qulnna anyn da qaravasynda baarca nege ki dostuna.	Suqlanmayyn evin dostujnyñ suqlanmayyn qatynnyñ suqlanmayy qatynna anyn da qaravasynda baarca nege ki dostujnyñ.	Suqlanmayyn ävin dostujnyñ suqlanmayyn hatynnyñ dostujnyñ ne quln ne qar[a]vaşyn ne ügüzin ne eşägin ne hiç bir şejin ki dostunnyñ.	Suqlanmayyn üvün dostujnyñ suqlanmayyn qatynnyñ dostujnyñ da quln da qaravasynda oğuzuñ da eşägin da baryn ne ki bolsa dostuja.

5. Uwagi końcowe

Bóg w XX-wiecznych i nam współczesnych drukowanych modlitewnikach w wersji karaïmskiej nazywany jest *Adonaj*, tak samo określanym jest Bóg w najstarszym znanym przekładzie Tory (ADub.III.73). W manuskrypcie F305-01 napisanym w dialekcie północnym Bóg jest określanym *H Téiri* (podobnie jest w rkp. BSMS 288 i JSul.III.01), w krymskokaraïmskim druku z 1841 roku zaś Bóg jest nazwany *YWY Täri*. Skrót *H* odnosi się do heb. **יהוה** *hašēm* ‘Bóg; dostł. imię’, zaś *YWY* to często przez Karaïmów krymskich używana reprezentacja tetragramu⁶.

Pod względem struktury teksty są do siebie bardzo zbliżone, ponieważ tekst biblijny nie może się w odbiorze różnić od oryginału. Poza tym ponad wszelką wątpliwość przekłady karaïmskie Tanachu przynależą do jednej spójnej tradycji piśmienniczej (Németh, Sulimowicz-Keruth 2023). Między poszczególnymi przekładami występują natomiast różnice językowe nie tylko na poziomie fonologicznym i morfologicznym (odzwierciedlające zróżnicowanie dialektalne oraz z różnice wynikające z rozwoju języka w czasie) ale również na poziomie leksykalnym (różnice dialektalne, różnice wynikające z wpływu innych języków, rozwój historyczny). W BSMS 288 i w druku z Eupatorii (Księga Wyjścia 20: 3) występuje sformułowanie *ħazratym aldyna* (‘przed Waszą Wysokością’, zob. CKED 182), które w ADub.III.73 oraz JSul.III.01 jest oddane jako *qajjamlyħym alnyna* (*qajjam* ‘stały, trwały’ KRPS 358), natomiast w rękopisie F305-01 jest to *qyblalarym alnyna* (*qyblalar* ‘oblicze Boga’ KRPS 383). W tym wypadku F305-01 jest zgodny z modlitewnikami. W BSMS 288 i w druku z Eupatorii występuje wyraz hebrajskiego pochodzenia *pesel* ‘idol, image’ (CKED 277), natomiast w innych przytoczonych rękopisach jest to wyraz *abaq ~ abah* ‘wizerunek boga, bożek, bałwan’ (KRPS 38).

Na podstawie powyższych fragmentów Tory trudno jest określić źródło dla współczesnych modlitewników karaïmskich. Są one najbliższe tekstowi z rękopisu F305-01, jednak i między nimi występują różnice. Porównując Dekalog opublikowany przez Firkowicza (1935) z fragmentem z rękopisu F305-01 widzimy, że teksty te różnią się pod względem leksykalnym

6 Na potrzebę roboczego tłumaczenia na język polski zdecydowałam się oddać wszystkie wyżej wymienione imiona boskie występujące ze słowem *Téiri* ‘Bóg’ (KRPS 521), jako ‘Pan, twój Bóg’.

i gramatycznym. Na tej podstawie możemy wysnuć wniosek, że chociaż rękopis F305-01 jest najmłodszym znanym tłumaczeniem Tory, to tekst Dekalogu z modlitewnika Firkowicza (1935) nie został z niego zaczerpnięty.

Tabela 2. Dekalog w najmłodszym rękopisie i najstarszym modlitewniku

Przykazanie	Firkowicz (1935)	F305-01
1	Mieńmiń Adonaj Tienrij sieniń, ki czyhardym sieni jerińdiań Micriniń, kullar üwiuńdiań.	Meń H Teńrij seniń ki čyyardym seni jerińdiań Micriniń qullar juvuńdiań.
2	Bolmasyn saja özgia tienrilar, kyblalarymalnyna. Kylmahyn öziuja jonma abach da hiecz tiursiuń nieki kioklardia johartyn da nieki jerdia aszahartyn, da nieki suwlar da aszahartyn jergia. Basz urmahyn alarha da kulluch et'miagiń alarha, ki mień Adonaj Tienrij sieniń, kiuniulawczu Tienri, sahynewczu giuniachiń atalarnyn ulanlar üstiunia ücz da diort'dorlar üstiunia duszmanlaryma. Wale kylwczumyn szewahat miń dorlarha siuwuwczularimia da saklawczularha saruwlarymny.	Bolmasyn saja özğa teńriřar qyblalarym alnyna meńdań bařa. Qylmağyn öziuja jonma abah da heč turšuń ki koklarda joyartyn da ki jerdä ařayartyn da ki suwlar da ařayarrağ jergä. Bařurmağyn alarğa da qulluğ et'mağıń alarğa ki meń H Teńrij seniń kuńulačču Teńri sağynuvču ğunağıń atalarnyn jaman iřči ulanlar üřtuńa üč dorlarğa dejiń da dorř dorlarğa dejiń ğorlavčularyma toramny. Valē qylvčumyn řevayat miń dorlarğa řuvučularima toramny da saqlavčularğa saruvlarymny.
3	Sahynmahyn adyn Adonaj Tienrijniń jalhanha, ki bosz kojmaster Adonaj, kimki sahyńsa adyn Anyn boszcha.	Ant et'mağıń řemińdań H Teńrijniń jalyanya ki boř qojmaster H kim ki ant etřa řemińdań anyn jalyanya.
4	Sahynma sahyńhyn ol szabbat kiuńniu ajrychsy et'mia any. Alty kiuńlar iszlağıń, da kylhyn bar iszjyni. Da ol jedińczy kiuń szabbat Adonaj Tienryja; kylmahyn hiecz isz nie sień, nie uwluğ, nie kyzj, nie kuluj, nie karawaszyj, nie tuwaryj, nie haribij ki kabachlaryjda. Ki alty kiuńlardia jaratty Tienri ol kioklarni da ol jerni, ol tieriğizni da baryn nieki alarda, da tynčaldy ol jedińczy kiuńdia; anyn üczuń ałhyszłady Tienri ol szabbat kiuńniu da ajrychsy etti any.	Sağynğyn ol řabat kuńnu aziž tutma any. Alty kuńlar ařyra qulluğ etkiń da qylğyn bar iřjyni. Da ol jedińči kuń řabat H-ğa Teńrija qylmağyn heč iř řeń da uvluğ da qyzj da quluğ da qaravařyğ da tuwaryğ da yarıpij ki qabağlaryjda. Ki alty kuńlar ařyra jaratty H ol kóklarni da ol jerni ol teńiğizni da baryn ne ki alarda da tynč aldy ol jedińči kuńda anyn üčuń ałğyřlady H ol řabat kuńnu da aziž etti any.

5	Syĵlahyn atejny da anejny, anyn ücziñ uzaryrlar kiñrlarij ol jer üštunia, ki Adonaj Tienrij bieriadir saja.	Syĵlaĵyn atejny da anejny anyn ücziñ uzaryejlar kiñrlarij ol jer üštuña ki H Teñrij beñadir saja.
6	Karachlamahyn.	Qarahčylyĵ étmagiñ.
7	Azmahyn.	No'eflik étmagiñ.
8	Uřlamahyn.	Uřlamajyn.
9	Tanychlych etmiagiñ dostuj ücziñ, jałhan tanychlych.	Tanyĵlyĵ čyĵmajyn dostujda jaljan tanyĵlyĵ.
10	Suklanmahyn üwiñ dostujnun; suklanmahyn katynyn dostujnun, nie kulun, nie karawaszyn, nie öĵiuziñ, nie eszagiñ, da baryn nieki dostujnun.	Suqlanmajyn üvuñ dostujnun suqlanmajyn qatynyn dostujnun da qulun da qarawašyn da öĵuziñ da ešagiñ da baryn nie ki bolsa dostuja.

Wykaz skrótów

acc.	=	<i>accusativus</i>
dosł.	=	dosłownie
gen.	=	<i>genetivus</i>
heb.	=	hebrajski
imp.	=	tryb rozkazujący
karT.	=	dialekt trocki języka karaïmskiego
pl.	=	liczba mnoga
poss.	=	sufiks dzierżawczy
sg.	=	liczba pojedyncza
Wj	=	Księga Wyjścia

Wykaz skrótów bibliograficznych

- ADub.III.73 = Przekład Pięcioksięgu, Księgi Rut, Lamentacji Jeremiasza, Księgi Koheleta oraz Księgi Estery na Język północno-zachodnio-karaïmski z roku 1720. Kopista i tłumacz: Simcha syn Chananela (zm. 1723). 385 kart. Rękopis przechowywany w archiwum prywatnym w Warszawie. Tekst Księgi Rut oraz Pięcioksięgu z tego rękopisu został wydany krytycznie (zob. Németh 2015, 2021).
- BSMS 288 = Przekład prawie całego Tanachu (bez 1–2 Kronik) na język wschodniokaraïmski. Rękopis powstał w Czterech w XVIII wieku. Rękopis przechowywany w Bibliotece Uniwersytetu w Cambridge. 620 kart. Tomy 1 i 4 zawierające Pięcioksiąg, Pieśń nad Pieśniami, Księgę Rut, Lamentacje Jeremiasza, Księgę Koheleta, Księgę Estery, Psalmy, Księgę Przysłów, Księgę Hioba, Księgę

- Daniela, Księgę Ezdrasza i Księgę Nehemiasza zostały wydane krytycznie przez Jankowskiego i in. (2019).
- CKED = Jankowski, Henryk; Aq̄tay, Gulayhan, *A Crimean Karaim-English dictionary*, Poznań 2015, (= *Prace Karaimoznawcze* 2). Redakcja: Henryk Jankowski, Piotr Muchowski. Katedra Studiów Azjatyckich UAM.
- F305-01 = Przekład Tory i Proroków Dawniejszych na język północno-zachodnio-karaimski. Kopista i tłumacz: Zevulun Rojecki. Rękopis powstał na przełomie XIX i XX wieku. 548 kart. Rękopis przechowywany w Wilnie w Bibliotece im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk.
- JSul.III.01 = Przekład Tory i Haftary na język południowo-zachodnio-karaimski. Kopista i tłumacz: Jeszua Josef Mordkowicza (1804–1882). Rękopis powstał w Haliczu w połowie XIX wieku. 298 kart. Rękopis przechowywany w archiwum prywatnym w Warszawie. Zob. edycję cyfrową: Johan; Cegiołka; Sulimowicz-Keruth (2022).
- KRPS = Baskakov, Nikolaj Aleksandrovič; Zajončkovskij, Ananiaš; Šapšal, Seraja Markovič, *Karaimsko-russko-pol'skij slovar'. Słownik karaimsko-rosyjsko-polski*, Moskwa 1974: Russkij Jazyk.

Bibliografia

- Baskakov, Nikolaj Aleksandrovič; Zajončkovskij, Ananiaš; Šapšal, Seraja Markovič, *Karaimsko-russko-pol'skij slovar'. Słownik karaimsko-rosyjsko-polski*, Moskwa 1974: Russkij Jazyk.
- Firkovičius, Mykolas, *Karaj Koltchalary. Karaimų Maldos*, Vilnius 1993.
- Firkovičius, Mykolas, *Karaj Diñlilarniñ Jalbarmach Jergialiari*, Vilnius 1998.
- Firkowicz, Szymon, *Koltchalar. Krótkie Modlitwy Karaimskie*, Wilno 1935.
- Işık, Murat, *The book of Leviticus of the Gözleve Bible (1841): a comprehensive analysis. Doctoral dissertation written under the supervision of Dr. Zsuzsanna Olach*, Szeged 2023, [tekst nieopublikowany].
- Jankowski, Henryk; Aq̄tay, Gulayhan, *A Crimean Karaim-English Dictionary*, Poznań 2015, (= *Prace Karaimoznawcze* 2). Redakcja: Henryk Jankowski, Piotr Muchowski. Katedra Studiów Azjatyckich UAM.
- Jankowski, Henryk; Aq̄tay, Gulayhan; Cegiołka, Dorota; Çulha, Tülay, *The Crimean Bible. Vol. 1. Critical edition of the Pentateuch, Five Scrolls, Psalms, Proverbs, Ezra and Nehemiah. Vol. 2. Translation.* (= *Turcologica* 119), Wiesbaden 2019: Harrassowitz. <https://doi.org/10.2307/j.ctvh4zgs>
- Johan, Zsuzsanna; Cegiołka, Dorota; Sulimowicz-Keruth, Anna, 2022, *A digital edition of the Karaim Biblical manuscript JSul.III.01.* – Károly,

- László / Németh, Michał (red.). *A database of Middle Turkic documents*. Uppsala: Department of linguistics and philology. Dostępne w bazie danych pod adresem: <https://middleturkic.lingfil.uu.se/manuscripts/middle-karaim/JSul.III.01>. Data dostępu: 27.12.2023.
- Johanson, Lars, *Turkic*, Cambridge 2021: Cambridge University Press.
- Klimova, Veronika, *Katechizmy karaïmów w Europie Wschodniej*, Poznań 2017: Wydział Neofilologii UAM. <https://doi.org/10.14746/9788394760946>
- Koehler, Ludwig; Baumgartner, Walter; Stamm, Johann Jacob, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*. Tomy 1–2. Redaktor naukowy wydania polskiego: Przemysław Dec, Warszawa 2008 [2013]: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Kowalski, Tadeusz, *Zur semantischen Funktion des Pluralsuffixes -LAR, -LÄR in den Türksprachen*. (= *Prace Komisji Orientalistycznej* 25), Kraków 1936: Polska Akademia Umiejętności. <https://doi.org/10.1515/9783112615584-012>
- Lach, Stanisław, Rekonstrukcja pierwotnego dekalogu, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*” 1952, 5 (4), s. 296–311.
- Musaev, Kenesbaj Musaewič, *Grammatika karaïmskiego ęzyka: Fonetika i morfologia*, Moskwa 1964: Nauka.
- Németh, Michał, An early North-Western Karaim Bible translation from 1720. Part 2: The Book of Ruth. – *Karaite Archives* 2015, 3, s. 49–102. <https://doi.org/10.14746/ka.2014.2.06>
- Németh, Michał, Przeszłość, terażniejszość i przyszłość karaïmskiej działalności kulturalnojęzykowej. – Machul-Telus, Beata (red.): *Karaimi*, Warszawa 2012: Wydawnictwo Sejmowe, s. 53–72.
- Németh, Michał, *The Western Karaim Torah. A critical edition of a manuscript from 1720*. Vol. 1–2. (= *Languages of Asia* 24), Leiden, Boston 2021: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004447370>
- Németh, Michał, *Unknown Lutsk Karaim letters in Hebrew script (19th–20th centuries). A critical edition*. (= *Studia Turcologica Cracoviensia* 12), Kraków 2011: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Németh, Michał; Anna Sulimowicz-Keruth, The emergence and evolution of the West Karaim Bible translating tradition: Manuscripts, translators, and copyists. – *Journal of the American Oriental Society* 2023, 143 (3), s. 555–580. <https://doi.org/10.14746/ka.2014.2.06>
- Szyszman, Szymon, *Karaimizm. Historia i doktryna*. Przekład z języka francuskiego: Irena Jaroszyńska, Anna Abkowicz. Redakcja polska: Mariola Abkowicz, Piotr Muchowski, Anna Sulimowicz, Szymon Pilecki, Wrocław 2005: Bitik.
- Tiriškan, Mordechai (red.), ספר תרגום תורה בלשון טטר. *Sefer targum Torah bi-lešon ętar*. Tomy 1–4. Gözleve [= Eupatoria] 1841.
- Zajączkowski, Ananiasz, *Zarys Religii Karaïmskiej. Dla uczniów szkół średnich*, Wrocław 2004: Bitik.

Acknowledgements

European Research Council
Established by the European Commission

The research upon which this publication is based has been awarded funding from the European Research Council (ERC) under the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme (grant agreement number: 802645; acronym: KaraimBible).